

МЕТАФОРА БРУХТУ ЯК МОДЕЛЬ ЗДЕФОРМОВАНОГО СВІТУ В РОМАНІ «БРУХТ» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті розглянуто метафору брухту як концепта в художньому розвитку теми катастрофізму, форми вираження ідеї руїни, розкрадання держави, моральної деградації людини та суспільства, як основу характеристики світу, в якому побутує сучасна людина. Акцентовується увага й на інших образах-символах, які екстраполюються на розкриття змісту образу брухту (образи героїв, хатка, палац, корпорація, топоніми Київ і Кучугури тощо).

Ключові слова: брухт, символ, образ, руйнація, деградація, абсурд, світ.

В статье рассмотрена метафора утиля как концепта в художественном развитии темы катастрофизма, формы выражения идеи руины, разворовывания государства, моральной деградации человека и общества, как основы характеристики мира, в котором бытует современный человек. Акцентируется внимание и на других образах-символах, которые экстраполируются на раскрытие образа утиля (образы героев, хатка, дворец, корпорация, топонимы Киев и Кучугуры и другие).

Ключевые слова: утиль, символ, образ, руйнация, деградация, абсурд, мир.

У гостросюжетному романі П. Загребельного «Брухт» зображено масштабну картину руйнації не лише економіки, політики, культури, а й психології людей, в образах яких уособлено ті негативні риси, які виштовхнула на поверхню нова історична реальність з розвитком великого і малого бізнесу з його махінаціями, розкраданням народного добра, всевладністю й вседозволеністю капіталу, цинізмом і моральною спустошеністю, частіше за все неусвідомленою, «нових руських, українців». Як зазначає М. Слабошпицький, у романі «Брухт» «людину зусібіч оточує абсурдність усього. Абсурдне те, що вона робила й робить, абсурдне те, чому її змушують поклонятися...» [3, с. 145]. Розгортаючи тему абсурду дійсності, буття в ній людини, автор спирається, що загалом характерно для нього, на реалії дійсності. Основний конфлікт сюжету творів «Гола душа», «Брухт» вибудовується на зіткненні соціального та індивідуального. На тлі його

розвитку втілюється ідея неможливості гармонійної взаємодії особистості та реального світу. Письменник ставить головних героїв у ситуації відсутності вибору, зокрема в епізодах будівництва жінками (Клеопатра Січкара, колега Ледва) своєї кар'єри. Автор акцентує алогічність ситуацій знеособлення морального обличчя людини з метою здобуття матеріального достатку, експлікує абсурдність світу, який штовхає як жінок, так і чоловіків на аморальні вчинки.

У «Брухті» Павла Загребельного художньо відтворено кризовий стан перебудови – періоду розвалу СРСР і перших кроків України кінця ХХ – поч. ХХІ ст. на шляху до своєї незалежності в умовах політичної й економічної скрути. Розгортаючи тему катастрофізму, письменник виділяє низку його моделей: технократичну, моральну, історіософську тощо, в основному сфокусовуючи їх у межах хронотопічного мікрообразу світу Кучугур. Його топоси: палац і офіс колеги Ледви, хатинка з кошарою для овець, які скорельовані на місто і степ як просторові виміри їх проекції. За межами Кучугур ретроспективно (через спогади Совинського) представлені як чинники макрообразу світу – Київ в Україні, Магдебург у Німеччині. Пов'язують усі ці топоси мотиви кризи соціуму й морального катастрофізму. Отже, простір охоплює міста Київ та Кучугури в Україні, а також Німеччину, де було здійснено аферу з танками. Символічного значення набувають топоніми Київ і Кучугури, бо саме вони (як інтерпретовано прозаїком з розвитком сюжету) перетворюються на брухт. Автор вибудовує просторову систему і дає їй назву «руїна», що об'єднує три точки: Київ – Кучугури – Магдебург. Центральним у їх художньому розвитку є образ «індустріальної імперії, пожертвої іржею захланності й забуття» [2, с. 206], в межах якого образ Кучугур набуває символічного сенсу цивілізаційної каналізації людства, гнилого соціуму. У його зображенні поєднано риси міста й держави в цілому, що наголошено через порівняння, вкладеного в уста колеги Ледви (головної героїні твору), «залізної імперії» Кузьми Ягничя, її чоловіка, з Римською імперією: «Ці заводи – велич і занепад Ягничя, майже як велич і занепад Римської імперії <...>. Там всесвітня держава, потрошена веселими варварами, тут збудована на крові й кістках індустріальна імперія, жертва іржею...» [2, с. 206]. Зіставлення реалій дійсності підводить до думки: як античний світ завершився руйнуванням (духовним і фізичним) Риму, так і імперія Ягничя завершилась розвалом, залишився лише брухт, і не тільки вона, а весь Радянський Союз, його соціум. Подієво ця теза розгорнута в епізодах авантюри світового масштабу, учасником якої у зображенні П. Загребельного є Совинський, історик за фахом, спеціаліст із вивчення історії Риму, якому захотілося не тільки грошей, а й пригод, слави – бути в епіцентрі їх розвалу імперії. Ярема Совинський та його друг Тромбон наважуються стати посередниками у продажу танків військових частин СРСР, що розвалюється, ще розташованих на території Німеччини, «антинародному нафтовому режимові» [2, с. 12].

Подія продажу танків – один із важливих концептів у розвитку теми розвалу СРСР в романі «Брухт». Образи Совинського і Тромбона – це уособлення незначних гвинтиків великого механізму, який давно прогнів. Але саме через зображення таких їхніх учинків на початку твору П. Загребельний зосереджує увагу на глобальності поразки соціалістичного способу життя. «І ось два доволі молоді українські авантюристи наважуються порушити світовий порядок» [2, с. 12], – узагальнює він. «Дика купа доларів ні за що» заповонила свідомість героїв: генерала, Тромбона, Совинського. В історії Тромбона, який кинув університет, «перескочив до ансамблю пісні і танцю так званої групи військ» [2, с. 8], що дислокувалася в НДР, акцентовані деталі «руйнування» СРСР. «Виспівав собі... мільйоннодоларовий контракт на продаж радянських танків... Три танки – півтора мільйони доларів» [2, с. 89]. Іронічне авторське «виспівав» спроектоване на події, що відбуваються в країні на початку перебудови. Ця відверта іронія поглиблюється в характеристиці батька Тромбона – Василя Васильовича. Він «інженер», так званий технічний інтелігент радянських часів, а тепер ні те ні се, ніби безробітний, ніби пенсіонер, ніби громадянин, ніби українець, ніби ще там щось, а фактично ніщо, як казав Гегель, ніщо від деякого дещо є абсолютне ніщо» [2, с. 19].

Основна характеристика світу у творі П. Загребельного «Брухт» – це абсурдність буття людини. У розкритті такої його сутності концептуальними є образи-символи. Зображуючи світ сучасної держави, що пригнічує людину, змушує її жити за його правилами, характер стосунків людини й соціуму, письменник витворює образ брухту як символ розвалу цивілізації, що вийшла з-під контролю людини та підпорядкувала її собі. Цей образ, домінантний у розвитку теми катастрофізму, амбівалентний: це означення й вторинної сировини («чорні метали», «спецсталі», «спецметали», «спецсплави» [2, с. 243]), що розкрадаються й вивозяться за кордон так званими «новими українцями» задля власного збагачення, і образ-символ – образ залишків українських підприємств радянського періоду і самої держави.

«Брухт» – символ українського повсякдення. «Україна велика і красти можна довго і весело» [2, с. 135]. І одночасно це образ «уламків» минулого соціалізму. Таке розуміння образу брухту оприявнюється в ситуаціях діяльності корпорації «Куч-Метал» (Куч – перший склад назви місця її знаходження (Кучугури), асоціативно – перший склад прізвища мозкового центру руйнування (Кучма)), і особливо – в характеристиці Ягнича, який з колишнього Генерального директора, «червоного» директора, перетворився на «нікчемність з безнадійно втраченого минулого» [2, с. 25], став брухтом. Такий зміст образу поглиблюється через зіставлення антитетичних образів будинку Ледви і хатини Ягнича, що теж набувають символічного значення. Палац колеги Ледви та убога хатина фіктивного президента міжнародної корпорації «Куч-Метал» Ягнича, який, як констатується в його характеристиці, був генеральним директором та «змалився», протистоять

один одній, можна навіть сказати, що одна підкоряється іншій, як Ягнич підкоряється колезі Ледві. За словами Совинського, це «пародія Версалью» і «примітивна глиняна хатина XIX століття» [2, с. 61].

Образ брухту в однойменному романі П. Загребельного має глибокий підтекст. Асоціативно він є втіленням ідеї морального, духовного виродження людини. Руйнування держави, хаос, невизначеність подальшого шляху призвели до руйнації морального духу людини. Радянський Союз перетворився на «брухт», як і його духовні цінності, як і його будівники. Зображуючи сучасний світ (маємо на увазі час народження твору, який писався по свіжих слідах), Павло Загребельний концентрує увагу на атрибутивних ознаках цивілізації: 1) науково-технічні досягнення і знівельована особистість; 2) аморальна суть грошей, фінансові спекуляції, схематизація та стереотипізація форм поведінки тих, хто скорився мотлоху грошей. Остання розгорнута в романі «Брухт» у зображенні світу колеги Ледви, Ягнича, Нуля, частково Совинського. «Гроші можуть знайти все на світі» [2, с. 161], «тепер для мене на цім світі не існує ніщо, окрім грошей» [2, с. 69], – це їх девіз, висловлений колегою Ледвою.

У романі «Брухт» світ грошей презентований образом металу, несумісним з кордоцентричною символікою. За Бердяєвим, «серце важко переносить доторк холодного металу, воно не може жити в металевому середовищі» [1, с. 30]. На думку філософа, серце – ядро душі, але саме в умовах технократичної епохи відбувається його руйнування. У П. Загребельного в романі «Брухт» ця ідея розкривається в розвитку мотиву руйнації душі, передусім Ягнича. Концептуальними при цьому є ситуації, пов'язані з хворобою Альцгеймера, якою наділено героя: її ознаки – втрата [пам'яті](#) й прогресуюче слабоумство. Сильний і владний чоловік перетворюється на нікому не потрібний «брухт». У зображенні стану Ягнича П. Загребельний орієнтується на думку філософа: «Те, що відбувається з генеральним директором Ягничем, Карл Юнг визначає, як дисоціацію між минулим і сучасним» [2, с. 161]. Відштовхуючись від цієї тези, хворобу Ягнича автор інтерпретує як конфлікт сучасного стану людини з її дитинством. Єдиним засобом редукування Ягнича є дитячі спогади: «Коли в людині несподівано згасає свідомість, її можна бодай частково відродити найглибшими вібраціями підсвідомості. А ці вібрації дає дитинство» [2, с. 163]. Простір дитинства для генерального директора корпорації «КУЧ-метал» – найкращі сторінки життя, а у приземленому просторі Кучугур, де проживає, він розчиняється. Із юнака з херсонського села Ягнич перетворюється на багатія міста, фланера, самотника.

Зіставляючи дитинство Ягнича і його духовну відчуженість від сучасного світу, Павло Загребельний наголошує, що останній загрожує йому як людині руїною, тому його свідомість потребує компенсації, яку поки що, як уявляється його близьким (Ледві й Феню), може дати лише дитинство. Зображуючи Ягнича, автор стверджує, що доля людини не передбачувана й гроші не завжди можуть врятувати від біди: ніякі матеріальні статки не

спроможні вилікувати смертельну хворобу і застерегти людство від неминучої загибелі. Ця теза оприявнюється в словах Євдокії – колеги Ледви: «в нас чоловіки вмирають сорокарічними, і всі від серцевих хвороб. Серця не витримують безнадійності життя, яка запанувала в суспільстві» [2, с. 109]. Про смерть і посмертну нагороду Кузьми Ягничача зауважено з іронією: «Ексклюзивний брукхт наразі лежить у сусідньому залі в ексклюзивній труні» [2, с. 243]. Подія надання Ягничеві (людині, котра десятки років наживалася на державному багатстві) звання Героя України – одне із підтверджень занепаду української духовності.

Образ Ягничача – символ краху колишнього СРСР та руйнування країни на шляху до її перебудови. У минулому «Герой Соцпраці, кавалер й лауреат, почесний громадянин, прославлений член корпусу червоних директорів» [2, с. 22], він виконував роль ілюзорного президента корпорації «Куч-Метал». «...Безмежно дорога нікчемність з безнадійно втраченого минулого» [2, с. 29] – так, вживши оксюморон, автор не лише підкреслив ставлення до Ягничача Ледви (саме їй належить наведена характеристика Ягничача), а й розкрив його сутність: «... усе життя топтав людей, а тепер сам розтоптаний» [2, с. 166]. Сатиричні авторські характеристики, ситуації вияву його здитинення, його розумової і фізичної немічності (епізоди купання в ночвах, розмови з Фенем, присутність на обіді октагону), іронічно зображені, екстрапольовані на викриття нездатності, розгубленості радянської керівної номенклатури в умовах кризи старого й побудови нового життя. Ягничач утратив людську подобу, розум, хоча, можливо, він просто не хоче розуміти, не хоче визнавати, що все навкруги зруйноване і його життя також. Тепер він просто ніщо. Мотив «ніщоти» у романі «Брукхт» П. Загребельного уперше був розгорнутий в українській літературі так гостро художньо-публіцистично. Безпосереднє звернення до філософії «ніщо» як порожнечі існування поглиблює художню реалізацію основної ідеї «Брукхту».

У творі «Брукхт» П. Загребельний, звертаючись до ідеї духовності як основи існування людини і суспільства, актуалізує думку, що ігнорування загальнолюдськими моральними цінностями призводить героїв до морального відчуження і бездуховності, що у свою чергу спричиняють стагнацію суспільного життя. Технічна цивілізація Кучугур зумовила втрату живого та живильного зв'язку Ягничача з людьми: «Індустрія живе без традицій, без думки про день завтрашній, вона нищить усе довкруг: дерева, траву, воду, все, що в землі, – і людей, надто тих, хто нею керує. Може Ягничачева свідомість не розладалася, а збунтувалася проти такого стану речей і запрагла повернутися в первісний стан» [2, с. 168], – висловлює таку думку автор.

У характеристиці Євдокії (вона ж – хазяйка, Дунька, бізнес-леді) визначено такі риси як впертість, жадоба влади, помста та інші ознаки. Вона виконавець руїни. «Коли зламане моє життя, то ось вам: я ламатиму метал! Трощитиму, знищуватиму, перетворюватиму на утиль, на покидьки, на іржу, на труху! Помста, яка прекрасна, розкішна, безумна, п'янлива помста!»

[2, с. 76]. Домінантні образи руйнівного змісту – покидьки, іржа, труха – з характеристики Ледви перенесено на безпосередню оцінку дійсності, на витворений автором образ-тип «нової» жінки, жінки-вампи. Задля власного збагачення вона зробить усе, гроші – це єдине, що її цікавить: «Десять років я живу в імперії, яка зветься «Імперія грошей», і тепер для мене на цьому світі не існує ніщо, окрім грошей» [2, с. 68–69]. Українська жінка, традиційно в літературі поставала символом сили нації, берегині роду, але в романі «Брухт» колега Ледва, як і в повісті «Гола душа» Клеопатра Січкара, – це руйнач-агресор. Сьогодні, як і за радянського часу їх світ був абсурдним.

Характеристичним є й прізвище Євдокії – Дунькозада, яке має два трактування. Перше базується на натуралістичній деталі, що походить від наскрізного культу жіночого тіла та окремої його частини. Друге трактування є алюзією до Шахерезади – відомої героїні «1001 ночі», царської казки. Певною мірою цим зумовлюється й відтворення типу стосунків Ягнич та Євдокії, у яких Ягнич ніби цар, від якого залежить життя героїні. Для нього – це гра, де фігурами виступають люди, а складні ситуації – як перипетії казки. Однак казка для Ягнич має трагічний кінець, оскільки останньою її сентенцією є слова: «Життя – х..., всьому – п...» [2, с. 159]. Іронічно поєднуючи у назві дві частини, у словах Ягнич автор знижує образ Євдокії, підкреслюючи, що на відміну, від Шахерезади – доньки візира, вона не належить до аристократії, її духовна сутність інша й поведінка відповідна. П. Загребельний загострює увагу на відсутності належної відповідності між одержаною владою та моральністю героїні, вона постає уособленням бездуховної плоти.

Важливу ідейно-естетичну функцію в розвитку теми катастрофізму в романі «Брухт» П. Загребельного виконує кольорова гама, насамперед такі кольори, як чорний, сірий, синій. Так, чорний колір у його тексті має кілька значень: недобрий, зловісний і в той же час могутній, загадковий, надприродної сили, колір престижу, багатства, влади. Чорний колір наскрізний у романі, він – міта інтер'єру і хронотопу на початку твору («... примітивне устаткування салону, тіснява, темрява, яка ще посилювалася атмосферною чорнотою над аеропортом» [2, с. 14]), і символ («хлипав у чорному небі своїми турбінами, в сірому салоні сірий морок не розвіювався... все було якесь несправжнє, примарливе, безмежно далеке від тої земної суєти...» [2, с. 15]). Чорний колір, як відомо, завжди пов'язаний із темрявою, злом, смертю. В алхімії він символізує стадію гниття, бродіння, затемнення. На початку роману автор, акцентуючи цей колір, прогнозує «гниття», а далі й розгортає мотив «гниття людини».

«Ягнич, в чорному парадному костюмі, з орденами і медалями від шиї до пояси, мідногрудий-золотогрудий» [2, с. 44], – це портрет героя у ситуації церемонії обіду. Чорний колір в описі його зовнішності ще майже нейтральний, деталь одягу – ознака часу: чорний костюм – костюм парадний, номенклатурний у радянські часи. Але в наступній антитетичній характеристиці Ягнич і Феня («...заглиблені в самих себе, замкнені в

неприступності власної свідомості, яка у висушеного на тріску маленького Феня ще жила і діяла, а в мідногрудого Ягнича вже давно провалилася в чорні прірви забуття і небуття, з яких Фень намагався її видобути, повертаючи до минулого, до давніх витоків пам'яті, до далекого дитинства цього забронзовілого чоловіка» [2, с. 44–45]) є образ «чорної прірви» – це вже ознака «свідомості». Він і виступає ключовим у зображенні падіння Ягнича, його колишнього тріумфу. Чорний колір використовується письменником і на означення сліз Феня: «Чорні сльози рясно потекли по його темних зморшкуватих щоках, він ковтав ті сльози, схлипував, притискував руки до горла, стогнав...» [2, с. 241]. Чорні сльози – це сльози горя і страждання.

У характеристиці колеги Ледви в романі П. Загребельного «Брухт» домінує синій колір, який асоціюється, як правило, із холодом і водночас бездуховністю, руйнуванням душі: «Синій вихор ввірвався в тихе пристанище Совинського, зашуміло, загуділо, заклацало, просторий телевізійний екран вмить зменшився до світляної крапки посередині і налився чорнотою, вмерли всі звуки, а натомість запанував у просторі божевільно принадливий хрипкуватий жіночий голос» [2, с. 51]. Як тільки з'являється Євдокія, починається руйнація, яка перетворює усе на брухт.

Отже, Павло Загребельний, розгортаючи мотив «брухту», іде від реалій дійсності початку ХХІ століття, коли цінності культури змінилися цінностями споживання, ідеал успішності прийшов на зміну ідеалу добropорядності, міф «красивого життя» замінив потребу «життя духовного», залишивши з метою власної легалізації від нього лише вербальну оболонку. Письменник художньо інтерпретує атрибути «красивого життя» через образи-символи, серед яких ключовими є образ брухту, парадигми чорного, синього й сірого кольорів, імена героїв – усе це спрямовано на розкриття теми руїни, на яку перетворилась держава, тих реалій сьогодення, які не зникли й через сім років після опублікування твору П. Загребельного.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники) / Н. Бердяев // ВФ. – 1989. – № 2. – С. 25–34.
2. Загребельний П. Брухт: Роман, Гола душа : Повість / Павло Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 253 с.
3. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком / М. Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2004. – 222 с.

Annotation

The paper considers the forms of artistic development of the theme of catastrophism through the concepts of ruins, state plundering, moral degradation of man and society. At the epicenter of the topic disclosure the author presents in

artistic text of the novel the image of scrap, which is the main characteristic of the world, in which a modern man lives. This image is ambivalent: it is the definition of both secondary raw materials ("ferrous metals", "special steels", "special metals", "special alloys"), and the image-symbol of the world model, the structure of which is dominated by the images of the remnants of Ukrainian enterprises of the Soviet period, which are plundered and exported abroad by so-called "new Ukrainians" to enrich themselves, and of the man who has lost life guidelines. The attention is focused on other images-symbols that are also extrapolated to the image of scrap and are the embodiment of the idea of the former Soviet Union collapse and the destruction of the country on the path to its restructuring. For example, in the characteristic of characters the author often uses a definition of "nothing", which is identical to the concepts of emptiness, isolation from life. The existential theme of "poverty" in the Ukrainian continental literature for the first time was so acutely artistically and publicistically deployed by P. Zagrebelniy in the novel "Scrap".

Key words: scrap, symbol, image, destruction, degradation, absurdity, world.